

Марко ШУИЦА
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

БИТКА КОД НИКОПОЉА У ДЕЛУ КОНСТАНТИНА ФИЛОЗОФА

Анстракт: У раду се проблематизује информативна позадина битке код Никопоља (1396) у житију деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа. Начин на који је аутор извора приступио опису битке одудара од начина приказивања и улоге Стефана Лазаревића у другим важним војним и политичким догађајима. Константин Филозоф не наводи Стефаново присуство у бици, које је познато на основу других извора. Анализом унутрашње структуре и садржине извора, као и компарацијом са другим релевантним изворима западне провенијенције намеће се питање разлога Константиновог прећуткивања Стефанове одлучујуће улоге у победи Османлија над хришћанском коалицијом. Акцент је стављен на ратноисторијски и политички информативни аспект списа, док је његова литерарноисторијска димензија само делимично осветљена.

Кључне речи: Стефан Лазаревић, Константин Филозоф, битка код Никопоља, хагиографија, Ханс Шилтбергер, Бајазит I Муња, краљ Жигмунг, битка код Ангоре

Крајем XIV века, још од Маричке битке (26. септембар 1371), није био покренут ниједан озбиљнији војни поход који би имао исти циљ, да се „неверници“ потисну далеко од угрожених граница хришћанских држава, практично, са европског континента. Веће битке између српских војски и исламских освајача, које су уследиле током осамдесетих година 14. века, имале су искључиво одбрамбени карактер. Окршаји попут оног

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој 147024 *Српска држава и друштво у изворима средњег века.*

код Дубравнице (1380/1), недовољно јасно суочавање противника код Плочника (1386), или битке код Билеће (1388), и на Косову (1389), представљали су, у стратешком погледу, дефанзивне покушаје да се зауставе убојити продори турских акинција или нешто спорији, али масивни налети велике војне силе под вођством самог султана Мурата I. Уколико исходи наведених битки и нису представљали поразе хришћана, коначне, далекосежне последице Косовске битке, свакако су имале такав учинак. Од јесени 1389. године јужни сусед угарске краљевине била је област под директном османском врховном влашћу. Како се турска опасност приближавала границама Угарске, тако је постепено сазревала свест о неопходности постављања чвршће одбране државе краља Жигмунда. После погибије султана Мурата I на Косову 1389. године, политичка стратегија његовог сина Бајазита I Муње била је обележена наставком повлачења изразито агресивних освајачких потеза, како према анадолским муслиманским емиратима, тако и према европским хришћанским земљама. Угарска се врло брзо суочила са убојитим акинцијским провалама. Састанак вазала у Серу у јесен/зиму 1393/4, потоња опсада Цариграда 1394, готово непрестано угрожавање угарске јужне границе и њених савезника, отварају су питања безбедности хришћанских територија не само на Балкану, већ и на ободима централне Европе. Идеја о новом крсташком походу, овог пута на тлу Европе, а у циљу заштите интереса, пре свега католичких држава, попримала је сасвим реалне облике и коначно се реализовала покретањем грандиозног похода ка Никопољу 1396. године.¹ До битке је дошло 25. септембра 1396,

¹ У нашој историографији први се овом темом бавио Ф. Šišić, *Bitka kod Nikopolja*, Glasnik zemaljskog muzeja 8 (1896) 49-95, претходно објављено на немачком језику Ф. Šišić, *Die Schlacht bei Nikopolis*, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina VI, Wien 1893, 291-32. Свакако најзначајнији и најопсежнији историјски приступ бици код Никопоља дао је у својој монографији А. S. Atya, *The Crusade of Nicopolis*, London 1934. Истраживања је наставио R. Rosetti, *Notes on the battle of Nicopolis*, The Slavonic Review 15 (1937) 629-638, Ch. Tipton, *The English at Nicopolis*, Speculum 37, 4 (1962) 528-540, који даје комплетну ретроспективу историографских радова о бици 528, нап.1, као и допуну изворне подлоге 536-537; K. Esser, *Der Kreuzzug von Nikopolis*, Wehrwissenschaftliche Rundschau 13/9 (1963) 539-549. Веома важан допринос свестраном сагледавању Никопољске битке представља зборник посвећен 130-годишњици обележавања овог догађаја, који садржи радове превасходно бугарских историчара на тему саме битке, њене рецепције, последица и историјског контекста у редакцији Василија Ђузелева: *1396 Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа*, Софија 1999. Веома опсежан и готово комплетан списак извора

а њен исход је био поражавајући по хришћанску коалицију. Осим понижавајућег пораза, брутална одмазда над заробљеним витезовима Француске, Немачке, Енглеске и других држава, остала је забележена у великом броју извора. Реконструкција збивања о току, исходу и последицама битке у истраживачком смислу не представља велики изазов. Ипак, уколико би се овај догађај покушао осветлити из угла релевантних домаћих извора, истраживач би остао ускраћен за оне вести које би са правом очекивао.

Српски летописи дају само сумарну вест о одигравању и исходу битке „Разби цар Бајазит (разбише Турци) краља Жигмунда (мађарскога) на Никопољу.“² Наративни извор који се најисцрпније бави овим добом, настао тек неколико деценија после битке, овај догађај описује са готово летописачком сведеношћу. Реч је о житију деспота Стефана Лазаревића.³

и литературе бици код Никопоља дао је Е. С. Antoche, *Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison*, *Mediævalia Transilvanica*, v.4:1-2 (2000) *De re militari*, Society for Medieval Military History. ([www. deremilitari](http://www.deremilitari.com)). Дужну пажњу овом догађају посветио је К-Р. Matschke, *Das Kreuz un der Halbmond, Die Geschichte der Türkenkriege*, поглавље *Das Menetekel von Nikopolis*, Düsseldorf und Zürich 2004, 76-105, као и D. Ioan, *Avant Nicopolis: la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube* - *Quaderni della Casa Romena di Venezia* v.3 (2004), *De re militari*, Society for Medieval Military History. ([www. deremilitari](http://www.deremilitari.com)).

² Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци 1927, 219. Поред српских летописа о догађају говори и једна бугарска хроника чији је аутор, судећи према информативној подлози, био савременик догађаја. Садржај хронике, њене хронолошке недостатке и изворну вредност коментарисао је К. Лиречек, *Прилог за оцену скоро пронађене бугарске хронике*, Зборник Константина Лиречека I, Београд 1959, 397-410.

³ *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, В.Јагић, Гласник СУД XLII (1895), репринт издање Горњи Милановац 2004; Константин Филозоф, *Живот деспота Стефана Лазаревића*, Старе српске биографије XV и XVII века, приредио и превео Л. Мирковић, Београд 1936; К. Куев, *Житието на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки (Кирилобелозерски препис)*, София 1983 (фототипско издање рукописа са именским и географским објашњењима); К. Куев, Г. Петков. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. Изследвания и текст, София 1986; Константин Филозоф, *Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1989 (превод Л. Мирковић); *Живот Стефана Лазаревића деспота српскога*, Константин Филозоф, (превод и напомене Г. Јовановић), Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2007. У даљем тексту извор је цитиран двоструко према издању В. Јагића: В. Јагић, *Константин Филозоф*, и према преводу Лазара Мирковића објављеног 1936: К.Филозоф, *Живот деспота Стефана*.

Исписујући странице житија, Константин Филозоф је велики део текста, који, иако припада специфичном хагиографском литерарном жанру, посветио политичким и војним збивањима која су имала утицаја на формирање личности и саму владавину српског деспота. Структура, тематика и другачији начин приступа сагледавању историје у делу Константина Филозофа био је до сада у више наврата анализиран и истицан од стране истраживача. Фактографско богатство житија деспота Стефана и Константинов исторични приступ уобличавању хагиографског текста наметнули су дилеме око селективности аутора према догађајима из Стефанове прошлости, као и питање дефинисања Константинових критеријума у њиховом одабиру, навођењу и коначном приказивању.

У низу великих и драматичних догађаја који су обележили период кнежевања Стефана Лазаревића испуњеног великим личним искушењима вазалне службе према турском султану, налази се и онај који је везан за битку код Никопоља. Тескобу и немоћ коју су осећали хришћански, српски господари учествујући у султановим војним походима најбоље је осликао управо Стефанов животописац, Константин Филозоф. Речи краља Марка уочи битке на Ровинама, можда најчешће цитиран одломак из житија деспота Стефана Лазаревића, сублимирају идеју која је осликавала расположење, тежак положај и позадину односа потчињености српских господара према Османлијама. Обраћајући се Константину Драгашу, краљ Марко је наводно рекао: „Ја кажем и молим господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату.“⁴ У бици на Ровинама, краљ Марко, као и Константин Драгаш погинули су ратујући на страни турског султана. Постављајући на тасове скале живота с једне стране припадност хришћанству, заправо, духовни концепт у који су веровали, а са друге, реална, овоземаљска, политичка ограничења српских господара под османским сизеренитетом, Константин Филозоф је кроз овај, готово самртнички вапај непризнатог српског краља, исказао непоколебљиву приврженост хришћанском свету. На тај начин, он је кроз наговештену, готово, свесну жртву, пројектовао животни кредо не само краља Марка, већ вероватно и Стефана Лазаревића, а напоследку и свој лични.

Наведени кратки одломак, сликовито сведочанство унутрашњег немира, али и одлучног става српских вазала султана Бајазита I, да положи и свој живот у испуњавању вазалних обавеза, послужио је као полазиште за анализу одељка Житија деспота Стефана Лазаревића у коме се говори о бици код Никопоља. Конфликтна позиција у којој су се налазили

⁴ В. Јагић, *Константин Филозоф*, 269-270; К. Филозоф, *Живот деспота Стефана*, 68.

султанови хришћански поданици, према нашем схватању самог извора, преломила се на дискретан начин, управо кроз опис те драматичне битке из 1396. године. Бавећи се проблемом композиције и историјске изворне подлоге житија деспота Стефана, још је Станоје Станојевић крајем 19. века написао да питање које нас интригира, није на одговарајући начин обрађено у делу ученог средњовековног писца. У том смислу, Станоје Станојевић је написао: „Über die Schlacht selbst (код Никопоља) erzählt Konstantin fast gar nichts; er sagt nur, Bajazid habe mit einigen Worten das Heer ermuthigt un gesiegt; er erwähnt auch nischt, dass Stefan in der Schlacht gewesen ist.“⁵

И поред намере да се не понавља већ познат детаљан приказ припрема за битку и њен драматичан ток, неопходно је одређену пажњу посветити кључном моменту војног расплета на бојном пољу, како би се анализирао приказ битке у делу Константина Филозофа. До битке је дошло 25. септембра 1396. и њен исход је зависио од више различитих чинилаца. Заправо, оно што је оставило већи утисак на савременике од самог хришћанског пораза на попришту је крвава освета која је уследила над заробљеним ритерима. Поход је био организован на широкој државној и финансијској основи уз благослов папе Бонифација IX, чиме је добио знамење крсташког рата упереног против непријатеља хришћанства. И поред постигнутог начелног јединства, војничко искуство и спремност витезова западних земаља да ратују за „виши циљ“ остали су у сенци међусобне суревњивости, сујета, борбе за преимућство, погрешне ратне тактике, а на крају и дезертирања појединих учесника битке са стране католичке коалиције. Поред напуштања бојног поља вазалних војски краља Жигмунда из Влашке и Трансилваније, један други моменат је битно утицао на расплет догађаја. Читајући сећања, можда најрелевантнијег извора првог реда о самој бици, османског ратног заробљеника Ханса Шилтбергера, стиче се потпунија представа о преломним тренуцима битке.⁶ Успомене немачког штитоноше, о којима ће бити више речи у даљем тексту, потврђује још један извор западне провенијенције, извесна анонимна аустријска хроника датирана у средину 15. века.⁷ Како се чини,

⁵ S. Stanojević, *Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle*, Archiv fuer slavische Philologie 18 (1896) 424.

⁶ Hans Schiltbergers *Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben*, V.Langmantel, Tübingen 1885. Даље у тексту: *Schiltbergers Reisebuch*.

⁷ Рукопис се чува у Аустријској националној библиотеци, у Одељењу средњовековних рукописа под бројем 3471, f. 93a-94a. Нажалост рукопис у оригиналу није нам био доступан, па смо овом приликом садржај извора користили према бугарском преводу објављеним у зборнику *Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа*, 153-156.

исход битке је преокренуо хришћански ратник, који се у бици борио на супарничкој страни, у оквиру војних снага султана Бајазита I. Реч је о, тада још увек кнезу, Стефану Лазаревићу, коме ови извори приписују улогу подизања морала османској војсци, храбрим чином обарања угарске заставе, што је Константин Филозоф прећутао у житију српског владара.

Поређење споменутих западних извора са крајње штуром информативном подлогом из житија деспота Стефана отвара питања разлога Константиновог скромног описа овог значајног догађаја скраја 14. века. С обзиром на то да је у историографији сведочанство непосредног учесника битке Ханса Шилтбергера усвојено као веродостојно, остаје да се одговори на питање, због чега је Константин Филозоф у свом делу догађај описао потпуно невешто, без много детаља и историчарске прецизности и њему својствене, биографске доследности. Стога се намеће потреба за анализирањем Константиновог описа битке код Никопоља на две равни; у поређењу са вестима других извора који спомињу Стефанову улогу, као и са маниром презентовања осталих битака Стефана Лазаревића унутар самог житија, нарочито битке код Ангоре или Трипоља, 1402. године.

* * *

Немачки штитоноша Ханс Шилтбергер, пореклом из Баварске, учесник битке у пратњи баварског племства, преживео је битку код Никопоља, пре свега захваљујући својој младости. У свом мемоарском спису, он приповеда да је никопољски војнички пораз хришћана обележио ужасавајући масакр свих заробљеника старости изнад 20 година, изумимајући најимућније племиће чији откуп је могао добро да се наплати.⁸ Тако је ова амбициозна војна постала црна мрља у хроници крсташког ратовања са наглашеном мартиролошком димензијом, која је дубоко потресла савременике. Пишући како је дошло до погрома, у делу усмена у којима се осврће на ток битке, Ханс Шилтбергер каже да се турска војска поколебала у тренутку када је после страдања дела сјахалих хришћанских коњаника,⁹ краљ Жигмунд ујахао у битку и увео свежи контингент тешке коњице: „Und do die fussgengell wurden erschlagen, do zoch der chönig auff einen anderen hauffen und die waren geritten; und do das der türckischen könig sach, das der chönig auff in zoch, do wolt er die flucht

⁸ *Schiltbergers Reisebuch*, 4.

⁹ A. S. Atya, *The Crusade of Nicopolis*, 87-94.

haben geben.¹⁰ У наставку приповести, извор напомиње да је преокрет на бојишту у корист Османлија настао дејствовањем српских ратника. У метеж око угарске заставе, заједно са својим коњаницима улетео је Стефан Лазаревић: „Das erhört der hertzog auss der Sirifey, der genant was despot, der cham dem thürckischen könig zu hilff mi XV thausent mannen guttes volckes unnd die andern panirherrne¹¹ mitt gantzer macht; und der despot zoch mit seinem volgk auff des chönigs panir und er legt es nyder.“¹² Деспот, како га назива Ханс, услишио је молбу, или заповест султана и притекао у помоћ са својих 15 000 ратника и напао позиције краља Жигмунда где се налазила краљевска ратна застава, односно стегоноша.¹³ Устремивши се ка њој, Стефан Лазаревић ју је оборио и запленио, чиме је било јасно да је угрожен и сам угарски краљ. Шилтбергер изричито каже да је то био

¹⁰ *Schiltbergers Reisebuch*, 4. У научној литератури објављен је превод овог одломка са старонемачког на српски језик Ивана Пудића, у књизи *Деспот Стефан Лазаревић, Књижевни радови*, Београд 1979, 13-14, коју је приредио Ђорђе Трифуновић. Овом приликом у анализи догађаја само делимично смо узели у обзир публиковани превод, трудећи се да извор користимо у оригиналу.

¹¹ Под термином *panirherren*, који се наводи у тексту, а коме Ханс Шилтбергер придаје одређени значај, подразумевала се бандеријална господа, војни команданти коњичких ескадрона. То су били угарски великаши који су као војне старешине опремали и издржавали војне одреде одређене величине.

¹² *Schiltbergers Reisebuch*, 4.

¹³ Број српских коњаника под командом кнеза Стефана свакако је претеран. Још је Атија у својој монографији дошао до закључка да је највероватније реч о грешци у Шилбергеровом мемоарском спису која је могла настати случајно у писању додавањем једне нуле броју од 1500, или свесно, како би се оправдао пораз од бројчано знатно надмоћнијег непријатеља. Он претпоставља да је реч о 5000 ратника, што и даље може деловати као увећан број. А. S. Atya, *The Crusade of Nicopolis*, 94, нап. 53. О могућим, реалним цифрама, бројној снази и регрутним капацитетима српске војске на крају 14. века, нарочито у време Косовске битке, ослањајући се на демографску слику Европе и региона у том периоду, писао је С. Ђирковић, *О саставу и снази Лазаревог табора на Косову*, Војно-историјски гласник 2 (1989) 151-167. Не треба губити из вида да је у време битке код Никопоља, узимајући у обзир социо-демографски пад властеоског слоја као и ограниченост територије Лазаревића, попуна војног капацитета кнеза Стефана била на нижем нивоу него у време кнеза Лазара, када је војна ефективна опремљена коњица износила око 10 000 ратника уз помоћне одреде од 5000 коморника (према Г. Шкриванићу, *Косовска битка*, Цетиње 1956, 30-35). У припремама за Косовску битку у попуни српског табора учествовали су поред стандардне властеоске војске из области кнеза Лазара и ратници из области Вука Бранковића, западни најамници, као и босанске трупе краља Твртка I Котроманића под вођством Влатка Вуковића.

тренутак када је угарски краљ схватио да је битка изгубљена и уз помоћ Хермана Цељског и Ханса Нирнбершког кренуо у повлачење на галију којом је преко Дунава и Црног мора, запловио ка Цариграду: „Do das der chönig sach, das sein panir unter was gangen und das er nymmer mocht pleyben, do gab er die flucht; do kam der von Cili und der Hanns burgraff von Nüremberg und namen den chönig und fürten in auss dem here un prachten in auff ein galein und do fur er hin gen Constantinopel.“¹⁴ О драматичности догађаја сведочи податак да је овај угарски великодостојник био теже рањен и да се једва жив извукао из битке.¹⁵

Опис улоге кнеза Стефана Лазаревића присутан у делу Ханса Шилтбергера, своју потврду нашао је и у споменутој анонимној хроници насталој средином 15. века. У том спису се наводи да је „нечастиви деспот, кнез Србије“ притекао у помоћ Турцима са 15 хиљада војника чиме је спречио бекство Турака са бојног поља и улио им нову снагу.¹⁶ Према писању анонимног анализе, српски кнез је својом снажном десницом кренуо на угарског краља Жигмунда, који је увидевши да се ближи пораз морао да се повуче са бојног поља.¹⁷ Остаје отворено питање зависности ове анонимне хронике у односу на Шилтбергеров текст чији рукопис је био доступан већ средином 15. века. У сваком случају, улога Стефана Лазаревића у никопољској трагедији ушла је у текстове западних хроничара, а тиме, делимично, и у сферу колективног памћења.

* * *

Нема никакве сумње да је Константин Филозоф био веома добро упућен у сва драматична збивања из живота Стефана Лазаревића из времена његовог вазалног односа према султану Бајазиту I. Узимајући у обзир разматрање наведеног питања у ширем контексту, у поређењу са осталим догађајима из живота деспота Стефана, отвориле су се странице Константиновог текста које су понудиле описе различитих битака у којима је српски владар учествовао током свог живота. Градећи брижљиво идентитет главног јунака свог хагиографског списка, водећи се

¹⁴ Исто.

¹⁵ E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár* III, Budapest 1993, no. 692; С. Ћирковић, *Неваде – непознати утврђени град у Србији*, ИГ 1-2 (1995), 15-16, нап. 9.

¹⁶ Цитат преузет према бугарском преводу дела хронике који се односи на битку. *Никопољската битка в съдбата на България, Балканите и Европа*, 154.

¹⁷ Исто.

историографским начелом приказивња истинитог, Константин Филозоф није могао да заобиђе и прећути улогу Стефана Лазаревића у сукобима против хришћана, који су се налазили на супарничкој страни његовог сизерена, султана Бајазита I. Ипак свој исказ, и информације о тим догађајима, аутор житија је свео на најмању могућу меру, сматрајући та животна искуства свог владара неприродним. Пре него што је дао кратак осврт на битку код Никопоља, Константин је у опису битке на Ровинама истакао да је Стефан морао бити присутан „са Измаиљћанима, ако не и са вољом, а оно по нужди“.¹⁸ Аутор житија је на још једном месту, описујући међусобне ратове Стефана и Вука Лазаревића почетком 15. века, изнео свој став и према унутарњим сукобима, који су се могли односити и на верску и на „племенску“ припадност „...јер не беше бој са варварима, но (бој), који се не може лако борити, са једноплеменима“.¹⁹ Као што је указано на почетку, у одељку житија у коме се говори о бици на Ровинама, акценат је стављен на личну тескобу и интимни раскол између хришћанског идентитета и присилног ратовања за „невернике“. При томе, у име свих српских господара, у Константиновом хагиографском делу, говорио је краљ Марко, који је том приликом и погинуо. Стефанову улогу у бици аутор је преточио у огољени помен о принудном учешћу, изостављајући било какве друге појединости о његовим евентуалним заслугама, ратној вештини, испољеној храбрости или каквом другом личном чину. За разлику од приказа улоге српског владара у бици код Ангоре 1402. године, Стефан је у епизоди на Ровинама приказан само као један од многобројних који су се нашли у табору Османлија, а чија је улога остала занемарљива. Победа влашког војводе Мирче и краља Жигмунда у бици, оставила је довољно слободног простора Константину Филозофу да истакне врлине српских ратника који су испред вредности сопственог живота стављали приврженост вери и жељу да се макар и личном погибијом ослободе мучног служења „неверницима“.

Пратећи даља збивања у житију деспота Стефана, долази се до кључног догађаја, битке код Никопоља, описаног у 36. глави. Остаје готово невероватно да Константин Филозоф није ни једном речју споменуо чак ни Стефаново присуство на бојном пољу, изостављајући, наравно, и опис његове одлучујуће улоге у победи Османлија над хришћанском коалицијом. Константин је битку представио као сукоб две велике силе под вођством краља Жигмунда са једне и султана Бајазита са

¹⁸ В. Јагић, *Константин Филозоф*, 269; К.Филозоф, *Живот деспота Стефана*, 67.

¹⁹ *Исто*, 291; *Исто* 89.

друге стране.²⁰ Напомињући да је угарски краљ окупио велику савезничку војску,²¹ Константин је, попут других релевантних наративних извора за битку, истакао да је у почетку хришћанска коалиција имала преимућство, готово исто као и у свом приказу Косовске битке²²: „При судару прво сузбише западни цареву (Бајазитову) војску веома јако, и опет громонаречени онај (Бајазит) пред целом војском напред потекавши, сузби многим мољењем и оваквим учењем говорећи...“.²³ Поставивши основни контекстуални оквир, аутор житија је прешао на одлучујућу улогу самог султана у мотивацији својих ратника и поданика за наступајући преокрет у бици. Као што су речи краља Марка у бици на Ровинама носиле јединствену хришћанску поруку, тако је говор султана Бајазита у бици код Никопоља имао потпуно другачију, егзистенцијалну димензију, лишену било какве верске, државничке или етничке припадности и симболике. Султаново обраћање војсци, како га је приказао Стефанов хагиограф, звучало је као позив не само за одбрану части, већ пре свега највреднијег, људског, тј. породица, жена и деце: „А где ћемо побећи од руку ових? Ако нас сада сасвим победи (Жигмунд),

²⁰ Не треба занемарити чињеницу да Константин Филозоф, говорећи о Жигмундовој војној команди над хришћанима, разликује и двоји његова владарска достојанства. Прво спомиње угарску краљевску титулу, а тек пре него што ће писати о учешћу других народа у саставу коалиције „Сармате, Германе и Угре и остале у помоћ скупивши“, наводи и да се Жигмунд називао немачким (царем). Жигмунд Луксембуршки је титулу римског / немачког краља стекао 1411, а крунисао се новембра 1414. у Ахену, док је ту титулу уздигао на ранг царске 1433. године. Детаљно у Ј. Hoensch, *Kaiser Sigismund, Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437*, München 1996. Прошривање регалне основе и територијалних компетенција угарског краља, као и уздизање на највиши царски положај нашли су место у Константиновом делу, па је писац житија антидатирао Жигмундово потоње звање, ставивши га у општи контекст легитимног хришћанског предводника у збивањима из 1396. године.

²¹ Као што је наведено у претходној напомени, у саставу хришћанске коалиције, поред Угара, Константин наводи Германе и Сармате. Под Германима би могли да се препознају немачки витезови, док идентитет Сармата остаје споран. Једна од спекулација могла би ићи у правцу препознавања Пољака под именом древних Сармата. У 15. веку у Пољској је била раширена легенда о античком сарматском пореклу, што је нарочито заступала тадашња пољска аристократија на тај начин истичући расну супериорност. Видети чланак *Sarmatians* (В. Porter) у *The Encyclopedia of Russian History*, ed. by James Millar, New York 2004, 1350.

²² В. Јагић, *Константин Филозоф*, 260-261; К.Филозоф, *Живот деспота Стефана*, 59.

²³ *Исто*, 271; *Исто*, 69.

бићемо предани на оштрицу мача, као они мало пре нама, а деца и жене ваше у њиховим рукама, као и њихове у рукама вашим. Није ли боље нама одједном сада или умрети или победу однети над њима?²⁴ Подстицај који су, према оваквој верзији догађаја, добили ратници под османском командом имао је и другу страну, а то је била материјална сатисфакција уколико победе у бици. Константин опис догађаја завршава на следећи начин: „И тако опет добивши снаге и вративши се, победише. И једне посекоше, а друге у Дунаву и својим коњима заједно потопише, а неки у лађама са њиховим краљем побегоше у царствујући град, и одатле лађама по острвним спасоше се у своје крајеве. Исмаилћани ту узеше неисказану множину богатства.“²⁵ Као што се из наведених одломака види, о Стефановој улози у боју нема нити једне речи. Наведени одломак сведочи да је Константин био веома добро обавештен и о развоју догађаја на самом бојном пољу као и о последицама битке, чиме прећуткивање Стефанове улоге добија још више на тежини.²⁶

На овом месту било би умесно направити поређење приказа Никопољске битке са описима других ратних окршаја Стефана Лазаревића, забележених у Константиновом делу. Нарочито су упечатљиве слике битака код Ангоре 1402. и код Трипоља из исте године. Растерећен хришћанског карактера противника, који је био присутан у биткама на Ровинама и код Никопоља, битку код Ангоре, која је представљала сукоб две зараћене муслиманске армије, Константин Филозоф је приказао у пуном светлу, са опсежним уводом и мноштвом интересантних детаља. Градећи брижљиво Стефанов лик, аутор житија је битку која је окончала владавину султана Бајазита, искористио да прикаже важну врлину Лазаревог сина. Пажњу је поклатио, пре свега, Стефановој пожртвованости у испуњењу лојалности сизерену, тада још увек османском султану. Поред тога, приказана је и ратничка вештина самог кнеза, али и његових ратника: „...А изабрана перска војска оделила се и удари на увек спомињаног тј. деспота (Стефана); јер како је још пре било одређено удари на њега, и они ускликнувши својим гласовима ударише и одмах побеђени бише и погинуше од оштрица мача и копаља српске војске. А

²⁴ Исто.

²⁵ В. Јагић, *Константин Филозоф*, 271; К. Филозоф *Живот деспота Стефана*, 69.

²⁶ Поред преокрета који је наступио на бојном пољу, а који је извела османска страна, Константину Филозофу је познат и начин на који се краљ Жигмунд евакуисао са никопољског стратишта. У прилог његове добре обавештености сведочи и претходно наведен податак, на почетку 36. главе, да је Бајазит, да би се супротставио хришћанима на Дунаву, морао да напусти опсаду Цариграда.

видећи где су многе десетине хиљада опколиле цара (Бајазид), неисказана множина и Стефан хотећи га као ослободити, три пута улажаше у борбу, сасецајући и побеђујући. А када виде да се смањује број његове војске, врати се. Јер шта је могао и учинити у толиким тисућама и десетинама тисућа без Божје воље! А величина његове тадање победе од свију је причана и доста чувена...“.²⁷ Из наведеног одломка јасно се види које је све особине свог јунака желео да нагласи Константин Филозоф. Ако не исте, оно бар, сличне особине, како је показано, кнез Стефан Лазаревић је испољио и у бици код Никопоља. А то је пожртвованост, ревност у испуњавању вазалне обавезе, макар и са дубоким неслагањем, као и велику ратничку вештину.

Да своју војничку вештину и храброст Стефан није испољио само у бици код Ангоре, Константин је нагласио и у одломку у коме се говори о великом окршају који је уследио у јесен исте 1402. године, код Трипоља у близини Грачанице на Косову.²⁸ И овога пута, непријатељ је био погодан за истицање Стефанових врлина. Он је тада укрстио оружје са османском војском Бајазитовог сина Сулејмана. У бици је на супарничкој страни учествовао и његов сестрић и будући наследник, Ђурађ Бранковић. Међутим, аутор житија је у приказу овог догађаја имао две олакшавајуће околности. У самом боју, Ђурђево војска се сударила не са Стефановом већ са војском под командом Стефановог брата Вука Лазаревића, која је при томе доживела тешке губитке. Са друге стране, Константин Филозоф је релативизовао учешће Ђурђа у боју, прилагођавајући новим околностима идеју изложу у опису битке на Ровинама.²⁹: „А беху тада са нареченим Сулејманом и синови старије деспотове сестре Маре (Ђурађ и Лазар), који се, и не хотећи, заједно бораху са Турцима, јер друкчије не беше могуће.... А са Ђурђем, беше и неки исмаиљхански велики војсковођа ради надзиравања његове верности цару.“³⁰ Направивши погодан амбијент за наставак обликовања Стефановог лика, Константин је могао да приступи књижевном опису његове улоге у бици, као и утиску који је Стефан, сада већ деспот, остављао на своје противнике. Употребљен цитат из друге књиге Мојсијеве, додатно је појачао светост српског владара и дао библијску тежину његовој, божјом вољом вођеној, судбини: „Против њих (Турака) веома храбро удари, а када су га ови угледали, кликнуше један другоме: „Погледајте, погледајте Лазарева

²⁷ Исто, 274; Исто, 72.

²⁸ М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978, 68-69.

²⁹ Видети напред у тексту.

³⁰ В. Јагић, *Константин Филозоф*, 280; К.Филозоф *Живот деспота Стефана*, 78.

сина“! И одмах са речју дадоше се у бегство. А овај (Стефан) крвављаше десницу своју у освети крвљу својих непријатеља и тада се могла рећи она пророчка реч: „Десница Господња учини силу и десница Господња прослави се у крепости и множином славе своје срушио си ратне непријатеље“. И тако сам гоњаше тисућу и двојица дигоше десетина тисућа. Од тада ухватише од овога (Стефана) страх и трепет...“³¹

Уколико се Константинов готово неми приказ хришћанског страдања код Никопоља, упореди са описима из наведених одломака, самом својом садржинском структуром и информативном празнином, постаје тенденциозан, пружајући недоречену, самим тим и искривљену слику стварних збивања. Изворна намена списа јасно је водила њеног аутора кроз захтевни и клиски лавиринт утврђених норми хагиографске књижевности. Сасвим је јасно да Стефанова улога у борби против хришћанске лиге и његовог потоњег сизерена, угарског краља Жигмунда, није могла на лак и допадљив начин да се уклопи у жељену структуру, а да не утиче и на особиту концепцију литерарног жанра коме је Константин приступио под утицајем световних биографија византијског типа.³²

Недоречен опис битке код Никопоља у делу Константина Филозофа, толико драматично приказиван у другим изворима наговештава залеђину тешкоћа са којима се аутор животописа могао сустрести правећи историјску ретроспективу најважнијих догађаја Стефанове владавине. Један од могућих разлога маргинализовања Стефанове улоге могао би лежати управо у исходу битке, односно застрашујућој одмазди која је задесила хришћанске витезове после пораза. Масакрирање и масовна егзекуција хришћанских заробљеника, битку су претворили у стратиште које је наговестило заокрет у државној одбрамбеној политици краља Жигмунда која се огледала и у покушају угарског двора да се придобије Стефан Лазаревић. С друге стране, не би требало губити из вида да природа житијне литературе као припрема за канонизацију, која у основи има апологетску, узвишену хришћанску димензију, са циљем дивинизовања личности којој је житије посвећено предодређује и садржину самог дела. У том смислу улога кнеза Стефана у бици против хришћана могла је створити нежељен утисак и одударати од осталих врлина главног јунака.

³¹ Исто, 281-282; Исто, 79-80.

³² Б. Бојовић, *Краљевство и светост, Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1999, 302, 318.

Поред потребе одгонетања разлога Константиновог прећуткивања Стефанове улоге у поразу хришћана код Никопоља, треба укратко истаћи и Константиново имплицитно објашњење Стефанове потчињености, садржано у опису битке код Никопоља. Цитирани говор султана Бајазита, макар био и производ Константинове конструкције, упућује на реалан Стефанов вазални положај. Кнез Стефан Лазаревић није имао дилему око свог деловања, односно, доследног извршавања вазалне обавезе према Османлијама, јер је био свестан могуће и своје и судбине своје области, која је могла трпети разарања од стране крсташке војске. Непризнавањем угарског суверенитета још после Косовске битке 1389. године Лазаревићи су се за исвесно време јасно одредили према својим северним хришћанским суседима. У време битке код Никопоља крајем 1396. године, краљ Жигмунд Луксембуршки још увек није исказивао спремност на компромисе са својим непријатељима, поданицима турског султана, нити се определио за покретање нових дипломатских делатности према српским земљама, посебно према својим најближим суседима Лазаревићима. Преговори са Вуком Бранковићем из лета 1389. године до тада су били последња осведочена дипломатска веза између угарског краља и наследника традиција српске државности.³³

* * *

Константин Филозоф је животопис деспота Стефана Лазаревића писао током тридесетих година XV века, у време после сређивања односа између српске државе и Угарске. Текст је настао са одређеном сврхом и по наруџбини патријарха Никона,³⁴ а после низа догађаја који су деспота Стефана уздигли на пиједестал великог хришћанина, државника и ктитора. Као витез Змајевог реда и одан вазал краља Жигмунда, постао је и његов најзначајнији савезник истурен према територијама Османског царства. Да ли у накнадном сагледавању повести Стефановог живота треба тражити свесно изостављање детаљнијег описа битке код Никопоља, у којој се Стефан устремио на угарског краља, остаје отворено питање. Као готово неприхватљив закључак намеће се могућност да Константин Филозоф није знао за ову епизоду. Обавештеност о детаљима Косовске битке, збивањима у табору српских војсковођа уочи битке на

³³ J. Gelcich – L. Thalloszy, *Diplomatarium relationum republicae Ragusinae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, 113-114.

³⁴ В. Јагић, *Константин Филозоф*, 244; К.Филозоф *Живот деспота Стефана*, 43.

Ровинама, као и детаљан опис Стефановог понашања на другим бојним пољима, готово да искључују могућност Константинове необавештености о никопољској драми. Аргумент више представља и детаљан опис завршетка битке, пошто Константин приповеда и о Жигмундовом бегу са попришта преко Дунава, као и о догађајима који су непосредно уследили по бици.³⁵ У позадини анализираног приступа опису битке из 1396. године, заиста могу лежати сви наведени разлози, политички, лични-хришћански, а нарочито они диктирани хагиографским карактером Константиновог дела.

³⁵ *Исто*, 271; *Исто*, 69.

Marko Šuica
THE BATTLE OF NICOPOLIS
IN THE HAGIOGRAPHY OF STEFAN LAZAREVIĆ
BY CONSTANTINE THE PHILOSOPHER
(Summary)

It has been a long time since *Житије деспота Стефана Лазаревића* (*The Hagiography of Despot Stefan Lazarević*) has been established in historiography as the paramount historic source regarding the period between the end of the 14th century and the first half of the 15th century. The abundance of data provided by it, not only on the life of prince and despot Stefan, but about the other persons, phenomena and events, exceeds the chronological and biographic frame of an only locally significant person's hagiography. The manner in which Constantine the Philosopher in his work depicted one of the most dramatic events from the end of the 14th century, i.e. the Christian victimisation at the Battle of Nicopolis in 1396, differs from his detailed descriptions of the other events that Stefan Lazarević took part in. A comparative display observation of the event within the very source, as well as by comparing it with the other relevant sources of the western provenience, the issue of the hagiography author's aim projections has arisen. The fact that Constantine the Philosopher described the battle in a reduced way, omitting Stefan Lazarević's crucial role in the Christian defeat against the Ottomans, brought along the question of self-censorship. Certain potentially compromising facts regarding Stefan Lazarević in Constantine's work are certain to have been left out. Those facts could have cast some doubt on the creation of his Christian cult.

Having taken into consideration all the relevant factors, the time of its origin (the fourth decade of the 15th century) as well as the endangered position of the Christian states by the Ottomans, the inner analysis of the hagiographic contents and the comparison with the other available sources, we have derived the conclusion that Constantine the Philosopher, most likely led by the higher, Christian ideal, purposefully omitted Stefan's key role in the Battle of Nicopolis in which the conflict was resolved in favour of the 'infidels' and after which the persecution of the Christian captives took place. The other presumption according to which Constantine, although being very well-informed even on the events preceding the rule of Stefan such as the Kosovo Battle, had no clue of Stefan's role at the Battle of Nicopolis, remains almost not plausible at all.

Key words: Stephan Lazarević, Constantine the Philosopher, the battle of Nicopolis, hagiography, Hans Schiltberger, Bayezid I Yldirim, vassal, king Sigismund, the battle of Ankara